

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴԴԻՄԱԽՈՍԻ ԿԱՐԾԻՔ

Քնարիկ Հարությունի Սարգսյանի

«ԿԱՏԱՐԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ

ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ (1970-ԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ 2021 ԹՎԱԿԱՆ)»

Պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման

ատենախոսություն

(մասնագիտություն՝ Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն»)

Վերջին տասնամյակներին Մերձավոր Արևելքի քաղաքական զարգացումներում էապես աճել է Պարսից ծոցի արաբական միապետությունների դերակատարությունը: Այս համատեքստում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի Կատարի Պետությունը, որը, չնայած իր տարածքային և ժողովրդագրական սահմանափակ հնարավորություններին, կարողացել է աստիճանաբար ձևավորել ակտիվ և քաղաքներտ արտաքին քաղաքականություն՝ նշանակալի դեր ստանձնելով ինչպես մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, այնպես էլ՝ դրանից անդին: Դոհան կարողացել է տնտեսական հնարավորությունները վերածել քաղաքական ազդեցության, միաժամանակ համադրել երբեմն հակասական թվացող գործիքներ՝ պահպանելով կապեր տարբեր ուժային կենտրոնների հետ: Այս իմաստով Կատարը կարելի է բնորոշել որպես «խելացի պետություն» (անգլ.՝ smart state), որի արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունը ոչ այնքան ունեցած ռեսուրսների ծավալն է, որքան դրանք քաղաքական նպատակներին ծառայեցնելու, տարբեր գործիքներ փոխկապակցելու և տարածաշրջանային փոփոխություններին արագ արձագանքելու կարողությունը: Այդպիսի քաղաքական վարքագծի ձևավորումը հատկապես հետաքրքիր է պատմական զարգացման տեսանկյունից, քանի որ Կատարի ներկայիս դերակատարությունը մեկանգամյա քաղաքական ընտրության արդյունք չէ, այլ տասնամյակների ընթացքում ձևավորված արտաքին քաղաքական փորձի և աստիճանական վերափոխումների հետևանք: Հենց Կատարի արտաքին քաղաքական վարքագծի այս առանձնահատկությունն էլ Քնարիկ Սարգսյանի ատենախոսության ուսումնասիրության առարկան՝ դարձնում է գիտականորեն արդիական և հետաքրքիր: Ատենախոսի ընտրած հետազոտական դիտանկյունը հնարավորություն է տալիս Կատարի արտաքին քաղաքականությունը դիտարկել ոչ միայն առանձին ճգնաժամերի, դիվանագիտական նախաձեռնությունների կամ քաղաքական որոշումների մակարդակում, այլև հետևել այն գործընթացին, որի ընթացքում Դոհան աստիճանաբար ձևավորել է իր արտաքին քաղաքական վարքագիծն ու տարածաշրջանային դերակատարությունը: Հատկապես հիմնավորված է աշխատանքի կենտրոնացումը արաբական ուղղության վրա, քանի որ հենց այդ շրջանակում են առավել տեսանելիորեն դրսևորվել և փորձարկվել Կատարի արտաքին քաղաքական վարքագծի հիմնական ձևերը:

Ատենախոսության կարևոր արժանիքներից է այն, որ հեղինակը փորձել է պատասխանել ոչ միայն այն հարցին, թե տարբեր ժամանակաշրջաններում

արաքական ուղղությամբ ինչ քաղաքականություն է վարել Կատարը. այլև քացահայտել, թե ինչու և ինչ պայմաններում է փոխվել այդ քաղաքականությունը, ինչպիսի փոխակերպումների է ենթարկվել կիրառվող գործիքակազմը և ինչպես են արտաքին քաղաքականության առանձին բաղադրիչները փոխկապակցվել միմյանց հետ: Հետազոտության գիտական արժեքն առավել նշանակալի է այն առումով, որ Կատարի արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ բավականին հարուստ մասնագիտական գրականության առկայությամբ հանդերձ՝ դրա առանձին բաղադրիչները հիմնականում ուսումնասիրվել են միմյանցից առանձնացված: Քնարիկ Սարգսյանի աշխատանքում, մինչդեռ, փորձ է կատարվել դրանք դիտարկել մեկ պատմաքաղաքական գործընթացի շրջանակում՝ քացահայտելով դրանց միջև առկա կապերն ու զարգացման հաջորդականությունը: Այսպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս առավել ամբողջական պատկերացում կազմել ոչ միայն Կատարի արտաքին քաղաքականության արաքական ուղղության զարգացման, այլև փոքր պետության տարածաշրջանային դերակատարության ձևավորման վերաբերյալ: Հետևաբար, ներկայացված առենախոսությունը կարևոր ներդրում է ինչպես Կատարի արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության, այնպես էլ հայաստանյան արևելագիտության շրջանակում կատարագիտական հետազոտությունների զարգացման տեսանկյունից:

Առենախոսությունն ունի հետազոտության նպատակին և առաջադրված խնդիրներին համապատասխան տրամաբանական կառուցվածք: Աշխատանքի առաջին՝ «Կատարի պետության ու արտաքին քաղաքականության արաքական ուղղության ձևավորումը» գլխում շարադրված են ուսումնասիրության պատմական և տեսական հիմքերը: Կատարի արտաքին քաղաքական վարքագծի մեկնաբանման տեսական և հայեցակարգային մոտեցումների քննությունից հեղինակը անցնում է կատարական պետականության ձևավորման պատմաքաղաքական նախադրյալներին, անկախ պետականության կայացմանը և արաքական աշխարհում Դոհայի սկզբնական դիրքավորմանը: Դրական գնահատականի է արժանի այն հանգամանքը, որ Կատարի արտաքին քաղաքականության ձևավորումը հեղինակը չի առանձնացնում երկրի պետականության կայացման պատմական գործընթացից: Ալ Թանի ընտանիքի իշխանության ամրապնդման, Օսմանյան կայսրության և Մեծ Բրիտանիայի հետ հարաբերությունների, անկախության ձեռքբերման նախադրյալների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տվել ցույց տալու այն պատմաքաղաքական միջավայրը, որում հետագայում ձևավորվեցին Կատարի ինքնիշխանության, անվտանգության և արտաքին քաղաքական ինքնուրույնության վերաբերյալ պատկերացումները: Այս մոտեցումը հատկապես կարևոր է, քանի որ թույլ է տալիս Կատարի հետագա ակտիվ արտաքին քաղաքականությունը դիտարկել որպես երկարատև պատմական զարգացման արդյունք:

Ուշադրության է արժանի նաև առաջին գլխի տեսական բաղադրիչը: Հեղինակը չի սահմանափակվում փոքր պետությունների վերաբերյալ մեկ տեսական մոտեցմամբ, այլ համադրում է կառուցվածքային ռեալիզմի, «դերի տեսության», «նորմատիվ ուժի», «խորշի դիվանագիտության» և «վիրտուալ ընդլայնման» մոտեցումները՝ հետագայում դրանք լրացնելով Կատարի արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները մեկնաբանող «նուրբ ուժի», «վարձակալված ուժի» և «ուշ նուրբ ուժի» հայեցակարգերով: Նման համադրությունը, մեր կարծիքով, արդարացված է ուսումնասիրվող երևույթի բազմաշերտ բնույթով, քանի որ Կատարի արտաքին քաղաքական վարքագիծը դժվար է ամբողջությամբ բացատրել որևէ մեկ տեսության

շրջանակում: Տարբեր մոտեցումների կիրառումը հեղինակին հնարավորություն է տվել միաժամանակ հաշվի առնել փոքր պետության անվտանգային սահմանափակումները, նրա դերային ինքնընկալումը և արտաքին քաղաքականության տարբեր գործիքների միջոցով քաղաքական ազդեցություն ձևավորելու հնարավորությունները:

Երկրորդ՝ «Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության զարգացումը 1990-1999 թթ.» գլուխը կարևոր տեղ է զբաղեցնում աշխատանքի առաջարկած փուլայնացման համակարգում: Եթե առաջին փուլը (1971-1994 թթ.) հեղինակը բնորոշում է որպես արտաքին քաղաքականության ինստիտուցիոնալ ձևավորման և հարաբերական ինքնուրույնության հիմքերի ստեղծման շրջան, ապա 1995 թվականից սկսվում է երկրորդ փուլը (1995-2010 թթ.)՝ կապված Համադ բին Խալիֆա Ալ Թանիի իշխանության գալու և նախաձեռնողական ու բազմավեկտոր քաղաքականության ձևավորման հետ: Այս անցումը երկրորդ գլխում բացահայտվում է 1990 թ. Պարսից ծոցի ճգնաժամի, Համադ Ալ Թանիի կառավարման առաջին տարիների. պաղեստինյան քաղաքականության և «Մուսուլման եղբայրների» հետ հարաբերությունների քննության միջոցով: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ 1990-ականները պարզապես առանձին իրադարձություններով հագեցած ժամանակահատված չէին, այլ շրջադարձային հանգրվան, երբ Դոհան աստիճանաբար հեռանում էր նախկին զգուշավոր քաղաքականությունից և ձևավորում այն գործիքակազմը, որը հետագա փուլում դարձավ նրա տարածաշրջանային ակտիվության հիմքը: Հատկապես արժեքավոր է «քաղաքական իսլամի» հետ հարաբերությունների մեկնաբանությունը որպես արտաքին քաղաքական գործիք, այլ ոչ՝ գաղափարական կողմնորոշման պարզ արտահայտություն: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ «Մուսուլման եղբայրների» հետ կապերը Դոհային հնարավորություն էին տալիս ընդլայնելու տարածաշրջանային ազդեցությունը: Միաժամանակ բացահայտվում է այդ քաղաքականության երկակի հետևանքը՝ ազդեցության հնարավորությունների մեծացմանը զուգահեռ արաբական մի շարք պետությունների հետ հակասությունների խորացումը:

Երրորդ՝ «Կատարի Պետության արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղությունը 2000-ականների սկզբին» գլուխը բացահայտում է երկրորդ փուլի հասունացումը, երբ Դոհայի նախաձեռնողական քաղաքականությունը վերածվում է արդեն ձևավորված տարածաշրջանային դերակատարության: Այս շրջանում արտաքին քաղաքականության առաջնության գործիք է դառնում միջնորդական դիվանագիտությունը, որի առանձնահատկությունները հեղինակը հաջողությամբ բացահայտում է Լիբանանի, Սուդանի և Եմենի դեպքերի քննությամբ: Արժեքավոր է այն դիտարկումը, որ միջնորդությունը Կատարի համար ոչ միայն հակամարտությունների կարգավորմանն ուղղված գործունեություն էր, այլև սեփական քաղաքական կշիռն ու տարածաշրջանային ներկայությունն ընդլայնելու միջոց: Պաղեստինյան ուղղության քննությունն իր հերթին ցույց է տալիս Դոհայի կարողությունը միաժամանակ պահպանելու կապերը հակադիր դերակատարների հետ՝ միջնորդական հնարավորությունները վերածելով արտաքին քաղաքական առավելության: Այսպիսով, գլուխը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս այն մեխանիզմները, որոնց միջոցով 2000-ականներին Կատարը ամրապնդեց ինքնուրույն տարածաշրջանային դերակատարի իր դիրքը:

Չորրորդ՝ «Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության կերպափոխումները 2011-2021 թթ.» գլուխը ներկայացնում է հեղինակի փուլայնացման երրորդ և առավել հակասական շրջանը: «Արաբական գարունը» դիտարկվում է որպես

սահմանագիծ, երբ Կատարը միջնորդական դիվանագիտությանը զուգահեռ անցնում է ավելի ակտիվ, իսկ առանձին դեպքերում՝ միջամտողական քաղաքականության: Եգիպտոսի, Եմենի, Լիբիայի, Թունիսի, Սիրիայի և Բահրեյնի ուղղություններով Կատարի քաղաքականության համակարգված վերլուծությունը թույլ է տվել ամբողջական պատկեր կազմել «արաբական գարնան» շրջանում Դոհայի արտաքին քաղաքական վարքագծի կերպափոխման տրամաբանության մասին: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ Կատարի քաղաքականությունը տարբեր երկրներում նույնական չէր. այն դրսևորվում էր քաղաքական, ֆինանսական, տեղեկատվական և այլ գործիքների համադրությամբ՝ կախված տվյալ երկրի ներքաղաքական զարգացումներից, հակամարտության բնույթից և Կատարի տարածաշրջանային շահերից: Այս մոտեցման շնորհիվ «արաբական գարունը» աշխատանքում ներկայացվում է որպես Կատարի արտաքին քաղաքական գործիքների վերաձևավորման և դրանց ընտրողական կիրառման շրջան: Հաջողված է նաև Թամիմ բին Համադ Ալ Թանիի օրոք քաղաքականության վերանայման և 2017-2021 թթ. դիվանագիտական ճգնաժամի բնությունը: Հեղինակը ցույց է տալիս Կատարի ակտիվ քաղաքականության երկակի արդյունքը. այն մի կողմից ընդլայնեց Դոհայի տարածաշրջանային դերակատարությունը, մյուս կողմից՝ խորացրեց արաբական մի շարք պետությունների հետ հակասությունները և նպաստեց այն քաղաքական միջավայրի ձևավորմանը, որն էլ հանգեցրեց 2017 թ. ճգնաժամին: Այսպիսով, գլուխը տրամաբանորեն ամբողջացնում է աշխատանքի փուլայնացումը՝ ցույց տալով ոչ միայն Կատարի ազդեցության գործիքների ընդլայնումը, այլև դրանց կիրառման սահմաններն ու հետագա վերափոխման անհրաժեշտությունը:

Ատենախոսության կարևոր արժանիքներից է նաև աղբյուրագիտական և պատմագիտական լայն հենքը: Հեղինակը շրջանառության մեջ է դրել և համադրել բնույթով տարբեր աղբյուրներ՝ Կատարի և արաբական այլ պետությունների պաշտոնական փաստաթղթեր, միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների նյութեր, պետական գործիչների ելույթներ ու հայտարարություններ, ինչպես նաև արաբերեն և անգլերեն մասնագիտական գրականություն ու վերլուծական նյութեր: Աղբյուրների նման բազմազանությունը հնարավորություն է տվել ուսումնասիրվող գործընթացները դիտարկել տարբեր մակարդակներում, համադրել պաշտոնական դիրքորոշումներն ու քաղաքական պրակտիկան և հիմնավորել աշխատանքի հիմնական եզրահանգումները:

Ատենախոսության գիտական նորույթի առանցքային բաղադրիչներից է առաջադրված գիտական վարկածն, ըստ որի՝ արաբական ուղղությունը Կատարի արտաքին քաղաքականության համակարգաստեղծ առանցքն է: Հետազոտության ընթացքում հեղինակին հաջողվել է հիմնավորել, որ այն ոչ թե արտաքին քաղաքականության բազմաթիվ ուղղություններից մեկն է, այլ այն հիմնական միջավայրը, որտեղ պատմական տարբեր փուլերում ձևավորվել, փորձարկվել և փոխակերպվել են Կատարի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններն ու ազդեցության հիմնական գործիքները: Կարևոր գիտական արդյունք է նաև այդ համակարգի զարգացման ներքին տրամաբանության բացահայտումը: Հեղինակի առաջարկած փուլայնացումը հնարավորություն է տվել ցույց տալ, որ Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության զարգացումը կրել է շարունակական, բայց ոչ մոնոտոն բնույթ՝ զգուշավոր տարածաշրջանային քաղաքականությունից անցնելով նախաձեռնողական և բազմավեկտոր դերակատարության, ապա՝ «արաբական գարնան» պայմաններում

ազդեցության գործիքների վերափոխման և 2017 թ. ճգնաժամից հետո դրանց վերանայման: Այսպիսով, աշխատանքի գիտական նորույթը դրսևորվում է Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության՝ որպես փոխկապակցված և պատմական զարգացման ներքին տրամաբանություն ունեցող համակարգի քաղաքականության ու գիտական հիմնավորմամբ:

Ատենախոսության ընդհանուր բարձր գնահատականով հանդերձ՝ աշխատանքը զերծ չէ նաև որոշ հարցադրումներից և դիտողություններից, որոնց անդրադարձը, մեր կարծիքով, կարող էր առավել ամբողջական դարձնել կատարված ուսումնասիրությունը և խորացնել առանձին հիմնահարցերի վերլուծությունը: Ըստ այդմ՝

1. Հաշվի առնելով Կատարի արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունների քաղաքականության ուղղված աշխատանքի ընդհանուր տրամաբանությունը՝ առանձին դեպքերում օգտակար կլիներ առավել ընդգծված համեմատական անդրադարձ կատարել Պարսից ծոցի մյուս փոքր միապետությունների արտաքին քաղաքական վարքագծին: Նման համադրումը հնարավորություն կտար առավել ցայտուն ներկայացնելու Կատարի ընտրած արտաքին քաղաքական գործիքակազմի առանձնահատկությունները տարածաշրջանային համատեքստում:
2. Ատենախոսության չորրորդ գլխում քննվում են 2017-2021 թթ. դիվանագիտական ճգնաժամը և դրա ազդեցությունը Կատարի արտաքին քաղաքականության վրա, սակայն առավել ընդգրկուն անդրադարձը ճգնաժամի պայմաններում Դոհայի ոչ արաբական գործընկերների հետ հարաբերությունների ակտիվացմանը թույլ կտար ավելի ամբողջական ներկայացնել այն արտաքին քաղաքական մեխանիզմները, որոնց միջոցով Կատարը կարողացավ մեղմել տարածաշրջանային մեկուսացման հետևանքները:
3. Ատենախոսությունում հանգամանորեն ներկայացված են Կատարի արտաքին քաղաքական ազդեցության տարբեր գործիքները՝ ֆինանսական աջակցությունը, ներդրումային քաղաքականությունը, տեղեկատվական ներգործությունը և միջնորդական դիվանագիտությունը: Այդուհանդերձ, առանձին դեպքերում դրանց իրական արդյունավետության գնահատականը մնում է առավելապես որակական մակարդակում: Կարծում ենք՝ հնարավորության սահմաններում քանակական տվյալների և համադրելի ցուցանիշների ավելի հետևողական կիրառումը թույլ կտար առավել հստակ տարբերակել Կատարի կողմից գործադրված՝ ռեսուրսների ծավալը դրանց արդյունքում ձեռք բերված քաղաքական ազդեցությունից:
4. Ատենախոսության ժամանակագրական սահմանը՝ 2021 թվականը, հիմնավորված է Կատարի դիվանագիտական մեկուսացման ավարտով և Ալ-Ուլայի համաձայնությամբ: Այդուհանդերձ, եզրափակիչ հատվածում հետագա զարգացումների հիմնական միտումների համառոտ ուրվագծումը կարող էր առավել ընդգծել, թե 2017-2021 թթ. ճգնաժամի հաղթահարումն ինչպիսի նոր հնարավորություններ ստեղծեց Կատարի՝ արաբական տարածաշրջանում դերակատարության հետագա վերաձևավորման համար:
5. Ատենախոսության մեջ Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղությունը քննվում է բավական լայն աշխարհագրական ընդգրկմամբ: Այդուհանդերձ, առանձին արաբական երկրների նկատմամբ Դոհայի

քաղաքականությանը հատկացված ուշադրությունը համաչափ չէ. առավել մանրամասն ուսումնասիրված են Պարսից ծոցի, Լևանտի և «արաբական զարնան» առանցքային երկրները, մինչդեռ Մադրիբի ուղղությունը ներկայացված է հիմնականում Թունիսի և Լիբիայի օրինակներով: Կարծում ենք՝ Մադրիբի մյուս երկրների նկատմամբ Կատարի քաղաքականության համառոտ անդրադարձը կարող էր առավել ամբողջացնել արաբական ուղղությունը:

6. Աշխատանքն ավելի կշահեր, եթե հեղինակը ուսումնասիրության մեջ օգտագործեր արաբ հասարակական-քաղաքական ականավոր գործիչների ու դիվանագետների այն հուշագրությունները, ովքեր որոշակի խորությամբ անդրադարձել են Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության առանձնահատկություններին: Այս տեսանկյունից հետաքրքրություն են ներկայացնում Արաբական պետությունների լիգայի նախկին գլխավոր քարտուղարներ Ահմեդ Աբուլ Ղեյթի "Egypt's Foreign Policy in Times of Crisis: My Testimony" (2020) և Ամր Մուսայի "Kitabiyah: The Years of the Arab League" (2020) հուշագրությունները, որոնք հիշյալ թեմայի վերաբերյալ ունեն արժեքավոր անդրադարձներ:

Նշված դիտողությունները, սակայն, չեն նվազեցնում ատենախոսության գիտական արժեքն ու ստացված արդյունքների նշանակությունը: Դրանք առավելապես վերաբերում են առանձին հարցերի հետագա խորացման և հետազոտական շրջանակի ընդլայնման հնարավորություններին: Քնարիկ Հարությունի Սարգսյանի «Կատարի արտաքին քաղաքականության արաբական ուղղության առանցքային հիմնահարցերը (1970-ականներից մինչև 2021 թվական)» ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ ԲԿԳ կոմիտեի՝ Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտությամբ թեկնածուական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին, իսկ դրա հեղինակն արժանի է հայցվող պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

պ.գ.դ., պրոֆ. Ռուբեն Կառլենի Կարապետյան

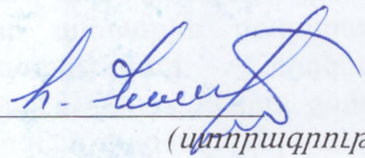
Պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող

(մասնագետի պաշտոնը, գիտական աստիճանը) (ստորագրություն) (ա. ա. հ.)

Մասնագետի (Հարապետյան Ռուբեն Կարապետյան) ստորագրության իսկությունը (ա. ա. հ.)

հաստատում եմ.

պ.գ. թ. լուսին (Կազմակերպության գլխ. քարտուղար)

(ստորագրություն)

և կնիք)